

Over psalmen

Uitleg voor de koorleden van Multiple Voice

Welke psalmen zingen we?

Afbeelding 1: Musée des Manuscrits
Avranches, MS 3; fol. 3; 13e eeuw

Ps. 6 (= 6)	Domine, ne in furore tuo (Monteverdi) <i>klaagpsalm/ boetpsalm</i>
Ps 6 / 4 / 7	Ach, Herr, strafe mich nicht in deinem Zorn (Reger)
Ps 23 (= 22)	Der Herr ist mein Hirt / The Lord is my shepherd (Schütz; Howells)
Ps 39, 5ff	Lord let me know mine end (Parry)
Ps 51, 12 ff (= 50)	Schaff in mir, Gott, ein rein Herz (Brahms) <i>klaagpsalm / boetpsalm</i>
Ps 81 (= 80)	Exultate Deo (Poulenc) <i>dankpsalm</i>
Ps 91 (= 90)	Qui habitat (Andriessen) <i>dankpsalm</i>
Ps 96 / 98 (= 95 / 97)	Cantate Domino (Monteverdi) <i>lof/dankpsalm</i>
Ps 117 (= 116)	Laudate Dominum (Sweelinck) <i>lofpsalm</i>
Ps 121	Je lève mes yeux sur les montagnes / I will lift up mine eyes (Manneke; Howells) <i>dankpsalm</i>
Ps 122	(Milhaud) <i>dankpsalm</i>
Ps 150 (= 150)	Or soit loué l'Éternel (Looft de Heer) (Sweelinck) <i>lofpsalm</i>

De nummering van de psalmen

De Psalmen zijn als verzameling van 150 opgenomen in het Oude Testament (de Hebreeuwse bijbel). De nummering verschilt in de Hebreeuwse bijbel (protestantse en moderne bijbels) en Griekse (Latijnse = Vulgaat-) tekst. In het algemeen wordt bij Latijnse versies van de psalmen de vulgaatnummering aangehouden. Vandaar dat bij Poulenc psalm 80 staat en je die tekst niet herkent in de moderne bijbelvertalingen.

De Hebreeuwse tekst is niet per definitie de meest oorspronkelijke. Weliswaar zijn de boeken van het Oude Testament, ook de psalmen, oorspronkelijk in het Hebreeuws geschreven, maar al heel vroeg, in de 1^e eeuw vóór Christus, zijn er Griekse vertalingen gemaakt voor de joden die buiten het joodse land woonden (ook toen al woonden er meer joden buiten Palestina dan erin). Deze Griekse vertaling is door zowel joden als christenen gebruikt in de tijd dat Grieks de voertaal was in de antieke wereld. Toen in de vierde eeuw het Grieks in het westen verdrongen werd door het Latijn, is de Griekse bijbel vertaald in het Latijn. Deze heet de Vulgata (letterlijk: volkstaal). Het is dus al een oude traditie om de bijbel te lezen in de volkstaal. Toen het Latijn allang verdwenen was is deze Vulgata in de katholieke kerk verplicht gebleven; pas vanaf het Tweede Vaticaans Concilie in 1965 mag de bijbel in de liturgie gelezen / gezongen worden in de volkstaal.

Een oorspronkelijke Hebreeuwse tekst hebben we niet; de oudste manuscripten (de Masoretische Tekst genoemd) zijn van de 10^e eeuw na Christus, dus dat maakt tien eeuwen verschil met de Griekse teksten. Er zijn verzen waar de Hebreeuwse tekst afwijkt van de Griekse, waar vermoedelijk de Griekse tekst oorspronkelijker is dan de Hebreeuwse. Voor de hedendaagse joden is de Masoretische Tekst echter heilig (rechtstreeks door God geïnspireerd). Daarom zijn de joden

bij het project van de Nieuwe Bijbelvertaling afgehaakt en komt er volgend jaar nog een nieuwe vertaling van de Hebreeuwse Bijbel uit – waarin Gods naam als JHWH wordt geschreven en niet als HEER, want dat staat er niet in de grondtekst.

Tabel met de nummers van de psalmen in de verschillende vertaaltradities.

Hebreeuwse psalmtelling	Griekse psalmtelling (overgenomen in Vulgaat)
1-8	1-8
9-10	9
11-113	10-112
114-115	113
116	114-115
117-146	116-145
147	146-147
148-150	148-150

Auteurschap en ontstaan

Eeuwenlang zijn de psalmen toegeschreven aan David. In 73 psalmen wordt in het opschrift de naam van David genoemd. ‘Van David’ kan ook betekenen ‘opgedragen aan David’, ‘voor gebruik aan het hof van David en zijn nakomelingen’ (vergelijk ook het boek met de Cantigas de Santa Maria van Alfonso X el Sabio in de middeleeuwen: koning Alfonso was opdrachtgever van het boek, dat wil niet zeggen dat hij ook die liederen heeft geschreven.) Tegenwoordig meent men dat de psalmen afkomstig zijn van verschillende auteurs en gebundeld zijn in kleinere liedbundels. Davids koningschap dateert van ongeveer 1000 voor Christus, en de periode dat de psalmen opgeschreven werden, kan niet veel eerder zijn dan 6^e eeuw voor Christus. Wel is goed mogelijk dat veel psalmen lange tijd mondelinge overgeleverd zijn voordat ze werden opgeschreven. Sommige psalmen zijn overduidelijk van na de Babylonische ballingschap (ps 137, bekend geworden als: By the rivers of Babylon). In elk geval zijn ze allemaal bewerkt na de ballingschap, eind 6^e eeuw (= tussen 530 en 500). Bij deze bewerking zijn ze als verzameling van 150 psalmen opgenomen in het Oude Testament. Het woord psalm is Grieks; in het Hebreeuws spreekt men over *tehilim*, letterlijk: liederen begeleid door een snaarinstrument. Bij niet alle psalmen is begeleiding door instrumenten bedoeld, dus niet alle psalmen zijn letterlijk ook psalmen.

In de joodse traditie

Er zijn verschillende manieren om psalmen in te delen naar vorm of naar inhoud. Zo worden naar vorm klaagliederen, dankliederen en lofliederen onderscheiden. De meeste psalmen zijn klaagliederen. Inhoudelijk hebben de psalmen met elkaar gemeen dat ze zingen over Gods bevrijdende handelen in het leven van mensen, individueel of als volk.

In sommige psalmen is nog herkenbaar in welke context ze ontstaan zijn. Zo bezingt psalm 81 (Poulenc) het joodse nieuwjaarsfeest dat ook het ‘feest van de bazuin’ wordt genoemd (bazuin = *sjofar*, egl. de hoorn van een ram of bok). In de psalm staan aanwijzingen voor het blazen van de ramshoorn (*sjofar*). Dit blazen van de sjofar begint al een volledige maand voor het nieuwjaarsfeest en gaat door tot Grote Verzoendag, 10 dagen na Nieuwjaar. Een periode van 40 dagen, van 'terugkeer of berouw hebben'.

Afbeelding 2: David en zijn harp. M. Chagall, 1956

In de christelijke traditie

In de westerse muziektraditie is de oorspronkelijke joodse context van de meeste psalmen vertroebeld geraakt door de toepassing in de christelijke traditie. Psalmen hebben altijd een belangrijke plaats ingenomen in het gebedsleven van de christenen. In de mis hebben psalmen in verkorte vorm een plaats in de wisselende gezangen, het proprium van de liturgie (dit zijn de gezangen die bekend zijn als introïtus, graduale, tractus, offertorium, communio). Deze wisselende gezangen zijn vaak uit de psalmen genomen, maar kunnen ook uit andere meestal bijbelse teksten komen.

De belangrijkste plaats waar we de psalmen tegenkomen in de liturgie is het dagelijks gebed, de getijden of het officie genaamd. In theorie bidden alle gelovigen dagelijks het getijdengebed, in de praktijk houden alleen de kloosterlingen en de priesters zich hieraan. Vergelijk de plicht om vijfmaal daags te bidden door de moslims. Het getijdengebed is helemaal opgebouwd rond de psalmen. Als alle acht gebedsuren worden aangehouden, worden alle 150 psalmen in één week gebeden. Meestal worden de getijden in 'lichtere' varianten gebeden, met minder gebedsuren. Dan worden de psalmen verdeeld over twee of over vier weken. Daarnaast hebben sommige psalmen een vaste plaats op de dag gekregen. Zo horen de lofpsalmen 117 en 150 bij het ochtendgebed (de lauden) en psalm 110 bij de vesper van de zondag.

Een overzichtje van de getijden, zoals ze in de benedictijnse traditie zijn gegroeid:

Grote uren	Kleine uren
Metten	
	Priem
Lauden (ochtendgebed)	
	Terts
	Sext
	Noon
Vesper (ook: vespers)	
Completen (= dagsluiting)	

De grote uren hebben geen vast moment. Oorspronkelijk waren de metten (letterlijk: matutines) een gebed voor het begin van de dag, bij het 1^e kraaien van de haan. De completen zijn in hedendaagse kloosters nog steeds het laatste van de dag, en afhankelijk van het dagritme van het klooster kan dat zijn om 9 uur 's avonds, of eerder of later. De kleine uren zijn genoemd naar hun tijdstip in de oude romeinse dagindeling. De dag begon bij hen niet om onze middernacht, maar om 6 uur 's morgens. Dat is dus het eerste uur (= priem). De noon is dus om 3 uur 's middags. Liturgie heeft de neiging naar voren te schuiven in tijd, en zo kon het gebeuren dat de metten om middernacht gebeden werden en de noon uiteindelijk gebeden werd op de 'noene', om 12 uur 's middags.

De evensong in de anglicaanse kerk is ontstaan uit een samenvoeging van vespers en completen en heeft het gebedsleven in de anglicaanse kerk nieuw leven ingeblazen. In de protestantse kerken is het getijdengebed verdwenen, hoewel tegenwoordig wel pogingen worden gedaan om bijvoorbeeld een aantal keren per week een vesperviering te houden aan het eind van de middag / begin van de avond.

Boetpsalmen

Psalm 6 (Monteverdi, Reger) en psalm 51 (Brahms) behoren tot de zogenoemde boetpsalmen. Dit is geen joodse, maar een christelijke benaming. Deze aparte groep van zeven is door Augustinus (4^e eeuw) bij elkaar gezet, omdat ze op een bijzondere manier het menselijk lijden, boete en verzoening verwoordden. Ze werden gebeden bij overlijden, op boetedagen, in de veertigdagentijd voor Pasen, in de week voor Pasen (denk aan het Miserere van Allegri = psalm 51) of als individuele boetedoening. Ze werden als aparte groep van 7 opgenomen in het getijdenboek, mensen leerden deze uit het hoofd. Zo kreeg Galilei, nadat hij in 1633 door de katholieke kerk veroordeeld was, opdracht elke week de boetpsalmen te bidden. Of hij zich hieraan ook gehouden heeft, blijft in nevelen gehuld.

Afbeelding 3: Utrechts Psalter, Psalm 46, ca. AD 830

Wijzen van psalmzingen

In de katholieke traditie worden psalmen meestal gezongen met een antifoon. Deze antifoon geeft de interpretatie van de psalm weer. Deze antifoon is de leidraad voor de interpretatie, en bestaat meestal een vers uit de psalm zelf, soms ook een vers uit een andere tekst. De psalmen uit een 'Mariavespers' bijvoorbeeld zijn geen psalmen die over Maria gaan (Maria leefde ruim vijf eeuwen later dan de psalmen werden opgeschreven). Wel zijn bepaalde psalmen geïnterpreteerd als liederen die bij Maria passen; door de tekst van de antifoon worden de psalmen op Maria toegepast. Sommige koren hebben de neiging om bij een uitvoering van een Mariavespers de antifonen weg te laten, want die zijn meestal saai. Een doodzonde, want zonder de antifonen hebben de psalmen geen betrekking meer op Maria.

In het katholieke getijdengebed wordt een psalm altijd afgesloten met een doxologie (letterlijk: een geloofsbelijdenis): het 'Eer aan de vader...'. In het Latijn: 'Gloria patri et filio et spiritui sancto, sicut erat in principio et nunc et semper et in saecula saeculi. Amen' (Psaume 121 van Manneke). Deze tekst blijft bij alle psalmen hetzelfde, maar wordt gezongen op de psalmodie van de psalm. Ook bijbelse hymnen zoals het Magnificat van Maria worden afgesloten met deze doxologie (denk aan het Magnificat van Durante in 2003). In boetetijden, zoals de veetigdagentijd voor Pasen, wordt de doxologie weggelaten omdat hij te feestelijk is. Vandaar dat boetpsalmen vaak geen doxologie hebben.

Van oorsprong waren de meeste liturgische gezangen psalmen. In de loop van de middeleeuwen werden deze psalmen teruggebracht tot enkele verzen uit een psalm. Een introitusgezang of een graduale in de liturgie bestaat dus meestal uit een psalmvers en een restant van een antifoon (vers en respons), waarbij de respons gezamenlijk wordt gezongen en het vers door enkele solisten.

In de protestantse traditie heeft men het psalmen zingen in ere hersteld. Daarmee rekende men af met de ingekorte psalmen van het proprium in de katholieke liturgie. Ongeveer tegelijk met de opkomst van de reformatie in de zestiende eeuw ontstond het gebruik om psalmen te vertalen in rijmvorm zodat ze gemakkelijker gezongen konden worden door de gemeenschap en niet langer alleen door een geïnfocoreerd koor. De protestantse kerk heeft deze vorm van psalmzingen omarmd en opgenomen in de

eredienst. Voor de melodieën van deze berijmde psalmen werden melodieën van bekende volksliedjes gebruikt. Hieruit is het Geneefs Psalter ontstaan. Deze melodieën zijn nog steeds in gebruik in de grote protestantse kerken in Nederland en elders. Een voorbeeld van een berijmde vertaling is psalm 150 van Sweelinck. Hij gebruikt ook de Geneefse psalmmelodieën als basis voor zijn psalmzettingen. Dat Sweelinck voor Franse teksten kiest, duidt erop dat deze psalmzettingen waarschijnlijk voor gebruik thuis zijn geschreven, want in de kerk werd alleen de volkstaal gebruikt. Dit berijmen gaat wel ten koste van de oorspronkelijke poëzie en kracht die de psalmen in hun eigen taal hebben, menen velen.

De actualiteit van de psalmen

Nog steeds spreken psalmen hedendaagse mensen aan omdat in de psalmen alle menselijke emoties tot uiting komen. Psalm 121 (Howells, Manneke) is een veelgebruikte tekst bij begrafenissen, net als psalm 23 (Howells), die in rouwadvertenties absoluut favoriet is. Op de Titanic werd, volgens de overlevering, psalm 23 gebeden toen hij onderging, en was het deze psalm die door Bush geciteerd werd na 11 september 2001. Psalmen hebben een bijdrage geleverd aan uitdrukkingen en gezegden in

Afbeelding 4: Sint Ambrosius, mozaïek in de St. Ambrosiuskerk in Milaan

het Nederlands (je lier aan de wilgen hangen = psalm 137). Psalmen hebben oude en moderne dichters geïnspireerd (Vasalis, Rutger Kopland), zijn gebruikt in de popmuziek. Geen wonder dat er zoveel muziek is voor de psalmen. Of zoals Ambrosius het zo treffend zegt: “Wat is er aangenamer dan een psalmlied? David zelf zegt het zo mooi: 'Looft nu de Heer, het is goed Hem te prijzen, bezingt onze God, alle lof komt Hem toe' (Ps. 147,1). Het is waarlijk zo. Een psalm is namelijk een zegen, uitgesproken door het volk, een loflied voor God, door de mensen aangeheven. Het is een juichkreet van allen, de taal van heel het mensdom. Het is de stem van de kerk, de welluidende belijdenis van het geloof, de volkomen rechtzinnige overgave van het hart, de vreugde van de vrijheid, een uitroep van opperste genoegens, een jubel van blijheid. Een psalmlied doet de toorn bedaren, verjaagt de kommer en verlicht het verdriet. Een psalm biedt beschutting in de nacht en belering overdag. Hij is een schild voor wie vrezzen, een feest voor de rechtschapenen, een beeld van rust, een waarborg van vrede en eendracht.” uit het commentaar op psalm 1 van Ambrosius van Milaan (+ 397 n. C.).

Marian Geurtsen
16 januari 2005

meer info:
www.nbv.nl
www.bijbelencultuur.nl